

Департамент освіти і науки Полтавської ОДА
Відділ освіти, молоді та спорту
виконавчого комітету Піщанської сільської ради
Полтавська академія неперервної освіти ім. М.В. Остроградського
Недогарківський ліцей Піщанської сільської ради

**СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА
В ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Автор-упорядник: С.В. Москалик

Схвалено: педагогічною радою Недогарківського ліцею Піщанської сільської ради № 11 від 12. 01 2022.

Схвалено: науково-методичною радою Полтавської академії неперервної освіти ім. М.В. Остроградського, протокол № 2 від 28.03.2022.

Рецензенти:

Зюман Л. В., методист Кременчуцького навчально-методичного центру психологічної служби.

Муліка К.М., завідувачка навчально-методичного кабінету психологічної служби Полтавської академії неперервної освіти ім. М. В. Остроградського.

Яцик О. І., заступник директора з навчально-виховної роботи Недогарківського ліцею.

Москалик С.В. Створення безпечного освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти: методична розробка. Недогарки. 2022. 49 с.

Методична розробка узагальнює досвід роботи практичного психолога щодо сприяння створення безпечного освітнього середовища закладу освіти.

Особлива увага зосереджена на досвіді участі закладу освіти у міжнародному проекті PositivEdCulture (<https://www.facebook.com/groups/positive.ed.culture/>). Проаналізовано етапи участі та початкові результати проекту, який розпочато у 2021 році.

Додатки містять діаграми результатів дослідження командної динаміки учнівського колективу, рівень задоволеності учнями шкільним життям та методичні розробки тренінгових занять з формування позитивної культури у закладі освіти, інформацію про засідання педагогічної ради з даного питання.

Запропоновані матеріали можуть бути використані практичними психологами закладів загальної середньої освіти у роботі по сприянню створення безпечного освітнього середовища.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ПЕДАГОГІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ.....	6
1.1. Поняття безпечного і здорового освітнього середовища в освітньому закладі.....	6
1.2. Особливості організації безпечного освітнього середовища в Новій українській школі	8
РОЗДІЛ 2. БЕЗПЕЧНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗДОБУВАЧА ОСВІТИ ТА РОЗВИТКУ ЙОГО ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ.....	10
2.1. Створення безпечного і здорового освітнього середовища в Недогарківському ліцеї.....	10
2.2. Аналіз результатів проведеної роботи у закладі щодо створення безпечного і здорового освітнього середовища.....	17
ВИСНОВКИ	20
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	22
ДОДАТКИ	25

ВСТУП

Можна бути собою, не заперечуючи іншого –
це єдиний культурно-ідеологічний рух,
який би мав бути визначальним для теперішньої України.

Тарас Прохасько, український письменник

Українське суспільство сьогодні перебуває у стані чергової кризи, що пов'язана із багатьма чинниками. Найбільш психотравмуючою обставиною сьогодення є повномасштабні військові дії Росії на території України. Ці фактори підвищують напруженість та нестабільність не тільки у державі, а і в думках та діях дорослих та дітей.

Зважаючи на те, що велику частину свого часу здобувачі освіти проводять саме у освітньому закладі, і в шкільному середовищі, діти вчаться контактувати, конкурувати, створювати групи за вподобаннями, взаємодіяти із несхожими і вирішувати конфліктні ситуації, виникає нагальна потреба не тільки у задоволенні базових життєвих потреб, а й у формуванні необхідних навичок для конструктивної, здорової взаємодії. Від того, які будуть створені умови для соціального розвитку особистості, профілактики булінгу (цькування) та формування способів особистісної взаємодії, залежить розвиток особистості майбутнього громадянина. Не секрет, що останнім часом в освітньому просторі досить часто зустрічаються психотравмуючі фактори, які прямо чи опосередковано впливають на фізичне та психічне здоров'я особистості. Тому створення безпечного і здорового середовища є надзвичайно важливою місією освітнього закладу.

У свою чергу держава не залишається осторонь у вирішенні цього питання і програма дій Кабінету Міністрів України передбачає створення у кожній школі до 2025 року сприятливого освітнього середовища. Забезпечення компетентнісного навчання учнів і постійного підвищення кваліфікації педагогів. Тому Концепція «Нова українська школа» (НУШ) вимагає реформування існуючого алгоритму розвивальної, корекційної та профілактичної роботи.

Сьогодні освітній заклад має надавати необхідне психологічне забезпечення учасникам освітнього процесу відповідно до професійного стандарту «Практичний психолог закладу освіти» (2020). Особливу увагу слід приділяти дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах та/або страждають від жорстокого поводження. У свою чергу до педагогів висуваються вимоги психологічної компетентності відповідно до професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» (2020) відповідно до якого, вчитель має мати здатність визначати і враховувати у освітньому процесі вікові та інші індивідуальні особливості учнів, використовувати стратегії роботи з учнями, які сприяють розвитку їхньої

позитивної самооцінки та я-ідентичності, формувати спільноту учнів, у якій кожен відчуває себе її частиною тощо.

Метою даної методичної розробки є узагальнення інформації про дослідження освітнього середовища конкретного закладу, результативність участі у міжнародному проекті PositivEdCulture (<https://www.facebook.com/groups/positive.ed.culture/>), пов'язаного із створенням умов для комфортної адаптації та інтеграції усіх учасників освітнього процесу.

Завдання, які вирішувалися відповідно до поставленої мети:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до визначення безпечного освітнього середовища як педагогічної категорії.
2. Визначити форми та методи створення безпечного освітнього середовища.
3. Проаналізувати процес створення позитивної культури в закладі освіти.

Методична розробка складається із двох розділів і висновків за підсумками проведеної роботи. У першому розділі розглядаються теоретичні основи аналізу визначення освітнього середовища як педагогічної категорії. Другий розділ представляє досвід роботи практичного психолога щодо створення безпечного освітнього середовища у Недогарківському ліцеї Піщанської сільської ради.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ПЕДАГОГІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

1.1. Поняття безпечного освітнього середовища в освітньому закладі

Освітнє середовище це системно організований освітній простір в Новій українській школі для оволодіння різними видами і формами людської діяльності, що має свої соціальні, соціально-педагогічні, психолого-педагогічні, кадрові, матеріально-технічні особливості, забезпечує учневі умови для освоєння головних принципів взаємодії з різними соціокультурними просторами; допомагає розкривати себе світу, опанувати значущими соціальними ролями (Впровадження концепції Нової української школи в середній освіті, 2021).

Освітнє середовище є відображенням філософії концепції Нової української школи та освітньої програми. Тому важливо з'ясувати, що таке освітнє середовище взагалі.

На думку В. Ясвіна, освітнє середовище – це система впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, що містяться в соціальному та просторово-предметному оточенні. І визначає його як:

- характеристика життя всередині освітнього закладу;
- система впливів і умов формування особистості;
- система можливостей для розвитку особистості у соціальному та просторово-предметному оточенні.

В. Ясвін говорить про те, що основною характеристикою освітнього середовища має бути його розвивальний ефект. Саме ця думка є ключовою в дослідженні.

Освітнє середовище - це система соціальних зв'язків і відношень у галузі освіти, це місце перетину діяльності всіх учасників освітнього процесу, де забезпечується використання та активізація їхнього творчого потенціалу. Освітнє середовище є частиною соціокультурного середовища і визначається дослідниками як комплекс спеціально організованих психолого-педагогічних умов, в результаті взаємодії з якими відбувається розвиток і становлення особистості (Ясвін, 2001).

На думку В.Ю. Бикова, освітнє середовище – це система впливів та умов формування особистості, які містяться у соціальному та просторово-предметному оточенні. Для аналізу освітнього середовища науковець пропонує розглянути його у наступній структурі: суб'єкти освітнього процесу; соціальний компонент; просторово-предметний компонент; психодідактичний компонент (Биков, 2009).

Сутність поняття «освітнє середовище» впродовж останніх десятиліть обґрунтовують як вітчизняні, так і зарубіжні психологи, педагоги. Вивчення освітнього середовища здійснюється з позицій, пов'язаних із сучасним розумінням освіти як особливої сфери соціального життя, а середовища як чинника освіти (Н. Гонтаровська, С. Дерябо, В. Желанова, В. Козирєв, Т.

Менг, К. Приходченко та ін.); узагальнено моделі освітнього середовища (В. Давидов, Я. Корчак, В. Лебедева, В. Орлов, В. Панов, В. Рубцов, В. Слободчиков, В. Ясвін та ін.).

Звернемо ще увагу на трактування «освітнього середовища» В. Слободчикова, який розглядає освітнє середовище як простір, в якому відбувається взаємодія суб'єктів освіти. У цьому просторі виділяють такі компоненти: психодідактичний або технологічний (зміст, форми і методи діяльності); соціальний компонент (відносини, що виникають між суб'єктами); просторово-предметний компонент (можливості для організації діяльності та розвитку суб'єктів, що забезпечуються предметним середовищем); суб'єкти середовища (Слободчиков, 1997). При цьому суб'єкти освітнього середовища здійснюють на нього постійний вплив, в процесі якого воно змінюється, але і освітнє середовище впливає на кожного суб'єкта освітнього процесу. Таким чином, якість освітнього середовища визначається як якістю його просторово-предметного змісту, і якістю соціальних стосунків у ньому, так і якістю зв'язків між його просторово-предметним і соціальним компонентами.

Зважаючи на те, що освітні заклади є структурними елементами соціального середовища і не ізольовані та не відсторонені, а існують всередині нього, необхідною умовою є забезпечення саме безпечного середовища. Середовище, у якому б дитина почувалася захищеною, убезпеченою від насильства, знуцання та приниження.

Саме тому безпечне освітнє середовище повинно стати простором дотримання прав психологічної, екологічної та інформаційної безпеки здобувачів освіти.

Відповідно до пункту 1 частини першої Закону України «Про повну загальну середню освіту» безпечне освітнє середовище – сукупність умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди, зокрема внаслідок недотримання вимог санітарних, протипожежних та/або будівельних норм і правил, законодавства щодо кібербезпеки, захисту персональних даних, безпеки харчових продуктів та/або надання неякісних послуг з харчування, шляхом фізичного та/або психологічного насильства, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації (булінг (цькування), поширення неправдивих відомостей тощо), пропаганди та/або агітації, у тому числі з використанням кіберпростору, а також унеможливають вживання на території закладу освіти алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних засобів, психотропних речовин (Закон України, 2017).

Єдиного загальноприйнятого визначення поняття «безпека освітнього середовища» немає через різні підходи до розуміння його сутності. Йдеться про три аспекти цього поняття.

На основі цього можемо зробити висновок, що безпечне освітнє середовище – це середовище, що забезпечує безпечні умови навчання та праці, комфортну міжособистісну взаємодію, сприяє емоційному

благополуччю здобувачів освіти, педагогів та батьків; відсутність будь-яких проявів насильства та наявність достатніх ресурсів для їх запобігання, дотримання прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника освітнього процесу.

1.2. Особливості організації безпечного освітнього середовища в Новій українській школі

Школа має стати протипологом суспільству, яке «молиться на технології і проповідує суцільне споживання». Її завдання – допомогти дітям усвідомити сенс і цінності життя. Школа має стати адвокатом дітей за всього розмаїття і складності їхніх характерів. Педагогіка покликана вказувати дітям шляхи, ставши на які, вони навчаться бути відповідальними, розвинути у собі самостійність і незалежність (Чернова, 2021).

Реформи в освіті зможуть забезпечити виконання настанов Клауса В. Фопеля. Президент України затвердив Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у Новій українській школі до 2024 року. Мета Національної стратегії – сформуванню безпечні, комфортні та здорові умови навчання в закладах освіти, освітнє середовище, яке забезпечує оволодіння учнями компетентностями, необхідними для життя, формування культури безпечної та здорової поведінки.

Створюючи безпечне освітнє середовище в НУШ, необхідно враховувати фактори, що впливають на нього:

1. Існуючі в закладі міжособистісні відносини. Частоту проявів негативних емоційних стосунків та позитивних.

2. Захищеність в освітньому середовищі – оцінка відсутності насильства у всіх його видах, формах для всіх учасників освітнього процесу.

3. Комфортність в освітньому середовищі – оцінка емоцій, почуттів та домінуючих переживань у процесі взаємодії дорослих і дітей в освітньому середовищі закладу. Нерозвиненість системи психологічної допомоги в освітній установі може призвести до неефективного психологічного супроводу дитини, а у педагогів – емоційного вигорання і, як наслідок, спричинити професійну деформацію, що і в першому і в другому випадку створить серйозну загрозу психічному здоров'ю особистості.

4. Задоволеність освітнім середовищем:

– задоволення базових потреб дитини у:

- допомозі та підтримці;

– збереженні та підвищенні її самооцінки;

– пізнанні та діяльності;

– розвитку здібностей і можливостей (Водолазька, 2012; Цюман, 2018; Гонтаровська, 2009).

Серед пріоритетів Нової української школи – радість пізнання як провідний фактор розвитку особистості дитини. Тому навчання має відбуватися на основі особистісно-орієнтованого, компетентнісного, комунікативного, діяльнісного підходів на інтегровано-предметній основі.

Основними перевагами НУШ є:

1. Розвиток емоційного інтелекту і критичного мислення.
2. Формування комунікативної компетентності.
3. Соціалізація дитини.
4. Адаптаційно-ігрова діяльність.
5. Немає авторитарного тиску з боку вчителя.
6. Формування ставлення до вчителя як до старшого друга.
7. Свобода і дисципліна гармонійно поєднані.
8. Вміння працювати в команді.
9. Дружнє оточення та інші переваги (Впровадження концепції Нової української школи в середній освіті, 2021).

Основна перевага, яку відзначають і педагоги, і батьки, це те, що діти вчаться працювати в команді і брати відповідальність на себе.

Особливо важливо забезпечувати право вибору, бо це стимулює і прояви самостійності і перші спроби відповідати за власні дії та вчинки. А безпечне освітнє середовище надає простір для розвитку можливостей, а також заохочує учнів до самовизначення. Концепція НУШ передбачає формування спільних цінностей. Дані цінності рекомендовані Європейським парламентом та Радою Європи, і містять 24 основні риси і чесноти. Дані риси визнали пріоритетними понад 50 країн світу. Цими рисами є: творчість, допитливість, критичне мислення, любов до навчання, мудрість, мужність, наполегливість, чесність, енергія, любов, доброта, соціальний та емоційний інтелект, співпраця, справедливість, лідерство, здатність прощати, скромність, розсудливість, самоконтроль, оцінка краси, вдячність, оптимізм, гумор та віра. Кожна дитина приходить з сім'ї, де присутні також власні цінності, тому до них важливо ставитися з повагою, обговорювати з усіма учнями та визначати спільні, які ляжуть в основу дій як учнів, так і дорослих – вчителів та батьків (Пономаренко, Воронцова, Сакович, 2020).

Можна багато говорити про дотримання дисципліни та правил, але якщо ці правила незрозумілі дитині чи вони не є її надбанням, то виконувати їх вона буде частіше всього примусово. НУШ по-іншому підходить до вироблення правил та їх дотримання. Правила розробляються самими учнями разом з педагогом. Дані правила слугують дороговказами щодо відповідної поведінки. Вони створені для убезпечення дітей, а також для захисту їх прав та свобод. Дітям варто розуміти, що правила створені для захисту людей. Діти повинні знати, що правила скоріше регулюють право поведінки, ніж забороняють певні дії [22].

Таким чином, освітнє безпечне середовище в Новій українській школі складається з ролі педагога у формуванні психологічно безпечного середовища; забезпечення права вибору; формування спільних цінностей; розвитку відповідальності; участі дітей в організації освітнього середовища.

Розділ 2. БЕЗПЕЧНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗДОБУВАЧА ОСВІТИ ТА РОЗВИТКУ ЙОГО ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

2.1. Створення безпечного і здорового освітнього середовища в Недогарківському ліцеї

У Концепції Нової української школи підкреслено необхідність створення нового освітнього середовища, тому повністю закономірно, що Недогарківський ліцей долучився до цього процесу. Перш за все було розроблено план по створенню безпечного і здорового освітнього середовища (таблиця 1).

Таблиця 1

План створення безпечного і здорового освітнього середовища в Недогарківському ліцеї (2020)

№	Заплановані заходи	Термін виконання	Відповідальний
1	Обговорення питання обізнаності педагогічних працівників та протидії булінгу на загальношкільній конференції, засіданнях педагогічної ради, нарадах.	Серпень 2020	Заступник директора з НВР
2	Вивчення законодавчих документів щодо створення безпечного освітнього середовища, протидії булінгу	Вересень	Заступник директора з НВР
3	Контроль стану попередження випадків булінгу у класах	Вересень	Директор ліцею
4	Вироблення Кодексів класних колективів	Вересень	Класні керівники 1-11 класів
5	Анкетування учнів з метою виявлення фактів булінгу	Жовтень	Практичний психолог
6	Моніторинг реалізації антибулінгової політики	Грудень, травень	Практичний психолог
7	Розробка алгоритму дії педагогічних працівників у разі виявлення булінгу	Жовтень	Робоча група
8	Тренінгове заняття для класних керівників 5-10 кл. «Безпечна школа: профілактика та попередження булінгу»	Листопад	Практичний психолог
9	Проведення ранкових зустрічей з метою формування навичок дружніх стосунків.	Протягом року	Класні керівники

10	Створення безпечного освітнього простору, формування позитивного мікроклімату та толерантності у класному колективі (година спілкування)	Протягом року	Класні керівники
11	Аналіз відвідування учнями школи (Постанова Кабінету міністрів України від 13.09.2017 р.№ 684 « Про затвердження Порядку ведення обліку дітей дошкільного, шкільного віку та учнів)	Постійно	Класні керівники Заступник директора НВР 3
12	Організація заходів безпеки (чергування педагогічних працівників, старших класів та обслуговуючого персоналу)	Постійно	Директор ліцею, заступник директора НВР 3
13	Безпечний фізичний простір: Забезпечити вільний доступ до навчального закладу для усіх учасників освітнього процесу без дискримінації через фізичні можливості.	Протягом року	Директор ліцею, завгосп
14	Забезпечити безпечний доступ до мережі Інтернет (пароль, контроль)	Протягом року	Директор школи, учитель інформатики
15	Встановлення « Скриньки довіри»	Жовтень	Педагог організатор
16	Проведення тематичних зустрічей з представниками Національної поліції України, охорони здоров'я, служби у справах дітей, управління юстиції, соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.	Протягом року	Педагог організатор, соціальний педагог
17	Безпечне емоційно – психологічне середовище: заходи щодо розвитку в учасників освітнього процесу соціально – емоційної грамотності, толерантності, вміння співпрацювати. Формування навичок ненасильницької комунікації. (за окремим планом)	Протягом року	Практичний психолог
18	Навчання педагогічних працівників Онлайн-курс «Протидія та попередження булінгу (цькування) в закладах освіти» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-	Протягом року	Педагогічні працівники

	v1:MON+AB101+2019_T2/about.		
19	Онлайн-курс «Недискримінаційний підхід у навчанні» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EdEra-Studena+Inc+1/about .	Протягом року	Педагогічні працівники

У процесі створення безпечного та здорового середовища психологічна служба закладу відіграє одну із головних ролей.

Першочергові завдання що постають перед психологічною службою – це адаптація до умов закладу, соціалізація, підтримка дружніх стосунків, співпраця, повага до однолітків і педагогів, відповідальність. Важливо створювати такі умови у яких би діти розуміли, що освітній заклад є безпечним місцем, де можна себе відчувати захищено та безпечно. Окрім цього, освітнє середовище має відображати філософію концепції Нової української школи та освітню програму.

Зокрема, систематичне психологічне забезпечення було зорієнтовано у напрямках:

- формування в учнів компетентностей, важливих для успішної соціалізації особистості;
- впровадження демократичної культури, захист прав дитини і формування демократичних цінностей;
- запобігання та протидія таким негативним явищам серед дітей та учнівської молоді як насильство, кібертретирування, булінг тощо,
- формування у дітей і підлітків життєвих навичок (психосоціальних компетентностей), які сприяють соціальній злагодженості, відновленню психологічної рівноваги,
- запобігання та протидія торгівлі людьми, формування у школярів таких життєвих навичок, як спілкування, прийняття рішень, критичне мислення, управління емоціями, стресами та конфліктними ситуаціями, формування цінностей та набуття відповідних компетентностей;
- формування морально-етичних, соціальних, громадянських ціннісних орієнтирів, виховання національно свідомої, духовно багатої, фізично досконалої особистості;
- профілактика девіантної поведінки, правопорушень та злочинності серед неповнолітніх;
- профілактика залежностей та шкідливих звичок, пропаганда здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров'я як найвищої соціальної цінності;
- формування в школі творчого середовища, залучення учнів в позаурочний час до спорту, творчості, мистецтва, інших громадських заходів з метою їх позитивної самореалізації, соціалізації;

– розвиток творчої співпраці педагогічного колективу, учнів і батьків на засадах педагогіки партнерства.

В кінці 2020 року ліцей стає учасником Міжнародного проекту PositiveEdCulture, який був запропонований платформою освітніх інновацій EdLab. (Додаток 1).

Першим завданням проекту було історичне сканування, яке ставило за мету кожному педагогічному працівнику проаналізувати власні досягнення, досягнення колег та спільні досягнення закладу протягом останніх 3 років.

Під час виконання цього завдання виявилось, що 43% учасників добре пам'ятають власні досягнення, але слабо орієнтуються у досягненнях колег і закладу в цілому. 34% учасників проекту навпаки добре знали досягнення колег і досить складно їм було пригадати власні досягнення. Історичне сканування показало, що педагогічні працівники часто знецінюють власні досягнення або досягнення своїх колег.

Ще одним несподіваним результатом сканування виявилася картина участі більшості педагогічних працівників у створенні позитивного іміджу закладу (Додаток 2). І перший висновок, який колектив робить на одному із творчих засіданнях: необхідно повно і якомога доступніше презентувати власні досягнення та досягнення колективу. Як потім з'ясувалося – це є однією із цеглин побудови позитивної культури у закладі. Якщо громадськість не володіє інформацією щодо роботи і результатів цієї роботи, то прогалини будуть заповнюватися або слухами, або викривленою інформацією. Надважливо педагогам ділитися власними успіхами: участю у вебінарах, проходженні курсів, здобутті суміжних кваліфікаційних знань і при цьому розміщувати свої грамоти, сертифікати. Все це позитивно впливає на імідж закладу, громадськість бачить намагання, вклад та результати роботи колективу і таким чином більше довіряє, поважає та пишається, що діти мають професійних майстрів, які дбають про оволодіння та застосування найпередовішого досвіду.

Наступним етапом проекту було визначення власних цінностей кожним учасником. Організаторами проекту було запропоновано ознайомитися зі списком цінностей окремо кожній категорії учасників освітнього процесу. І спочатку кожному із запропонованого списку обрати 10 найбільш цінних для нього. На засіданнях робочих груп кожної категорії учасників освітнього процесу було обрано 6 цінностей, які найчастіше вказувалися у переліку. В результаті кожна категорія отримала 6 найбільш цінних для групи цінностей.

За умовами проекту педагоги повинні були створити свій плакат цінностей, які вони будуть транслювати у своїй роботі, поведінці, діях. Таким чином, педагогами були обрані такі цінності: здоров'я, комфорт, співпраця, доброчесність, довіра і дисципліна. Для батьків основними цінностями виявилися: здоров'я, повага, співпраця, знання, комфорт, взаєморозуміння. Для здобувачів освіти: комфорт, свобода, розвиток, креативність, співпраця, здоров'я. Як бачимо із результатів визначення основних цінностей є цінності, які зустрічаються у кожній категорії учасників освітнього процесу. Он-лайн

голосуванням було визначено основні цінності Недогарківського ліцею і остаточний результат було зафіксовано у плакаті (Додаток 3).

Третій етап потребував пройти тестування і за отриманими результатами з'ясувати наскільки у колективі розвинена корпоративна культура, який мікроклімат вона має, якими технологіями володіють педагоги.

Результати анкетування щодо володіння інтерактивними формами викладання предмету та інструментами для дистанційного навчання показали, що 87% педагогів самостійно чи закінчивши певний курс, добре володіють переліченими вміннями, 7% ознайомлені та впроваджують, потребуючи допомоги колег, 6% не володіють.

Щодо ситуації із корпоративною культурою, то результати змушували замислитися над деякими аспектами. Наприклад, компонент комунікація 34% педагогічних працівників відзначають як рівень «помітний смуток», хоча загальний рівень компоненту має рівень «мажорний». Тобто колектив має певні проблеми у чіткості дотримання інструкцій та правил поведінки всіма категоріями працівників, відповідно можливість отримувати нову внутрішньоорганізаційну інформацію теж не завжди задовольняє потреби працівників.

Четвертий етап участі передбачав визначення шляхів трансляції цінностей та місії закладу, з метою побудови безпечного освітнього простору та зменшення рівня конфліктів між учасниками освітнього процесу. Найбільш цікавою та широкомасштабною формою ми вважали проведення Дня щастя.

20 березня – Міжнародний день щастя (проголошений ООН у 2012 році). Цю дату обрано не випадково – адже це день весняного рівнодення. Практично в усьому світі тривалість дня дорівнює тривалості ночі, отож це наче символ рівності всіх жителів планети Земля, які мають однакові права на щастя. Напередодні цього дня серед учасників класних активів було проведено опитування, що мало на меті з'ясувати, які позитивні несподіванки учасники освітнього процесу хотіли б отримати в цей день.

Спостереження за поведінкою та реакцією учасників освітнього процесу під час залучення до позитивної несподіванки дали привід провести дослідження стосовно визначення рівня задоволеності учнями шкільним життям. З цією метою була використана методика вивчення задоволеності учнів шкільним життям (розроблена О. О. Андрєєвим) (Додаток 4).

Результати дослідження відображено у діаграмах (Додаток 5). Для діаграми «Визначення рівня задоволеності учнів шкільним життям» брали відповіді респондентів лише «4 – цілком згодний/на». Стан радості, коли йдуть в школу відзначається у 2020 році в 56%, у 2021 – 63%, 2021 – 64%. Спостерігається помітний позитивний ріст. Гарний настрій у школі відчуває 56% у 2020 році, 67% - 2021, а у 2022 – йде певне зниження таких здобувачів освіти - 60%. Нас зацікавили причини, тому учням було запропоноване лише одне запитання: «Причини погіршення мого настрою в школі» і варіантів не

давали. Результати відповідей були об'єднані у групи найбільш близькі за значенням і мали такий вигляд:

- 1 – 47% з дому прийшов із таким настроєм, непорозуміння із рідними;
- 2 – 23% стан здоров'я;
- 3 - 9% негативні новини із ЗМІ;
- 4 – 7% погодні умови;
- 5 – 7% відсутнє бажання вчитися;
- 6 - 4% непорозуміння із товаришами;
- 7 – 3% шкільні проблеми.

Як бачимо із відповідей, частіше всього настрої дітей залежить від того, як вони почувалися вдома, до моменту переступання порогу закладу.

На запитання «у нашому класі добрий класний керівник» у 2020 році – 89% учнів дали позитивну відповідь, у 2021 – 90%, у 2022 – 91%. Можемо сказати, що класні керівники добре поставили роботу по комунікуванню з дітьми свого класу.

У відповідях на запитання «до наших учителів можна звернутися за порадою» чітко прослідковуються вікові особливості учнів: більш молодші цілком довіряють своїм учителям, а підлітки та старші звертаються за порадами до інших. Тому: у 2020 році – 67% дітей виявили довіру, у 2021 – 64%, а в 2022 – 65%. Потрібно сказати, що такий показник як довіра дещо знизився і це повинно стати об'єктом дослідження.

Що стосується визначення улюбленого учителя, то помітне зростання кількості дітей, які мають такого педагога. 2020 – 78%, 2021 – 80%, 2022 – 81%.

Думка дітей щодо можливості вільно висловити свою точку зору має стабільно високі показники протягом трьох років 80-82%.

«Я вважаю, що в нашій школі створені всі умови для розвитку моїх здібностей». У відповідях чітко прослідковується за роками задоволеність дітьми умовами, які створені у закладі, і з появою позашкільних секцій та гуртків, що розвивають здібності, ствердні відповіді збільшилися. Так у 2020 – 67% дали ствердну відповідь, у 2021 – теж 67%, і вже у 2022 -73%.

А от щодо визначення улюблених шкільних предметів спостерігається процес зниження із 88% до 83% задоволених.

Чи готує школа до майбутнього? Важливе питання, зважаючи на те, що одним із завдань навчального закладу є підготовка здобувачів освіти до майбутнього. Отримані результати якраз і свідчать про те, що більшість учнів вважають освітній заклад інституцією, що надає всі можливості для розвитку навичок майбутнього. 2020 – 74%, 2021 – 67%, 2022 – 76%. Зниження позитивної оцінки у 2021 році, перш за все пов'язане із тривалим перебуванням на дистанційному навчанні, що у більшості випадків негативно оцінювалося учнями.

Останнє запитання «я нудькую за школою під час літніх канікул» мало такі результати: 2020 – 66%, 2021 – 62%, 2022 – 66%.

Робота над створенням освітнього середовища не припиняється з отриманням певного результату — це безперервний процес і потребує

конкретних та дієвих способів: проведення тренінгів, ділових ігор, квестів, годин спілкування та інших заходів, де б здобувачі освіти навчалися взаємодіяти конструктивно, відпрацьовувати навички взаємодопомоги, креативного мислення, позитивної поведінки. Зразки конспектів представлені. (Додаток 6).

Таким чином, перебуваючи у проекті PositiveEdCulture, вдалося зробити історичне сканування і оцінити власний та внесок колег у розвиток навчального закладу, розробити стратегію розвитку і шляхи самовдосконалення педагогічних працівників, дослідити як здобувачі освіти оцінюють своє задоволення від навчального закладу.

2.2. Аналіз результатів проведеної роботи у закладі щодо створення безпечного і здорового освітнього середовища

Освітнє середовище залежить великою мірою від психологічної культури, яка визначає її ставлення, зокрема, до спрямованості навчання, а загалом, ставлення до дитини, її виховання, навчання та розвитку.

Освітнє середовище школи не можна оцінити чисто кількісними показниками чи реконструювати нормативно. Одне й теж освітнє середовище може бути оптимальним для розвитку на одному віковому етапі або при одних індивідуальних особливостях дитини та перешкоджати ефективному розвитку в іншому віці або за інших індивідуально-особистісних особливостей учнів.

Нашим завданням є відстежити як протягом участі у міжнародному проєкті PositiveEdCulture змінювалося/ не змінювалося освітнє середовище.

На початку нашого дослідження говорилося про дослідження рівня корпоративної культури у закладі. Для проведення даного дослідження був застосований опитувальник «Оцінка рівня організаційної культури» І. Д. Ладанова (Додаток 7). Методика «Оцінка рівня організаційної культури» І. Д. Ладанова дає можливість проаналізувати такі показники організаційної культури, як: основні компоненти організаційної культури: «робота», «комунікації», «управління», «мотивація і мораль», що досліджуються за такими рівнями: «прекрасний», «мажорний», «помітний смуток», «спадаючий» та загальний показник розвитку організаційної культури, в якому визначаються такі рівні: «дуже високий», «високий», «середній», «має тенденцію до деградації».

Отже маємо такі результати першого зрізу на початку участі в проєкті (Додаток 8).

Якщо у 2021 році компонент «робота» мав рівень «дуже високий» - 271, то в 2022 році цей рівень дещо знизився – 266, але залишився на рівні «дуже високого». Робимо висновок, що педагоги високо оцінюють рівень надання можливості ознайомитися з новими вимогами роботи, матеріально-технічного забезпечення робочих місць, раціональності розподілу навантаження на працівників організації. Компонент «управління» має тенденцію до зростання рівня з «високого» до «дуже високого», що говорить про чіткість організованості роботи працівників, ефективність і своєчасність прийняття рішень, надання можливості працівникам брати участь у прийнятті управлінських рішень, про продуману оцінку діяльності працівників, ефективність вирішення конфліктних ситуацій, практикування делегування повноважень на нижчі ешелони управління та націленість організації на нововведення.

Компонент «комунікації» зростає із 168 в 2021 до 237 у 2022, це говорить про те, що протягом року на думку більшості працівників зріс рівень чіткості дотримання інструкції та правил поведінки всіма категоріями працівників, урізноманітнилися форми і методи комунікації (ділові контакти,

збори, дискусії), можливість отримувати нову внутрішньоорганізаційну інформацію; зросла можливість безпосереднього звернення працівників до керівництва, а отже, таким чином зріс загальний рівень налагодженості системи комунікацій.

Останній компонент «мораль і мотивація» - один із компонентів, який зріс у 2 рази, що може свідчити про достатньо ефективну організацію позитивного та безпечного освітнього середовища для того, щоб працівники мали змогу відчувати заохочення творчості й ініціативності, підтримку й налагодження взаємин, що свідчить про вияв гордості працівниками за діяльність організації. З метою забезпечення ефективної комунікації було створено схему «Інструменти для підвищення функціонування ефективності контакту із працівниками». (Додаток 9). Застосування схеми у закладі дала позитивні результати.

На етапі входження у проєкт було проведено засідання педагогічної ради. Завдання якої полягали: розвиток навичок командної роботи, формування робочої групи, що працюватиме над узагальненням матеріалу, підвищення рівня довіри між членами педколективу, розвиток креативності. (Додаток 10)

Важливим фактором створення позитивної культури та безпечного середовища є командна динаміка (Додаток 11). У визначення командної динаміки включили 5 запитань:

- Я відчуваю свій вклад у загальну справу
- Я можу покластися на колег
- Я розумію, для чого приходжу на роботу
- Я розумію свої функції і задачі
- Я відчуваю психологічну безпеку

Порівнявши отримані результати, робимо висновок: командна динаміка має позитивний напрям, особливо помітна у сфері встановлення довіри, власного вкладу у загальну справу та відчуття психологічної безпеки.

Безпечне освітнє середовище має інформаційний аспект, який останнім часом особливо важливий. Досліджуючи цю сферу батькам учнів було запропоновано пройти анонімне опитування стосовно «Організації безпечного інформаційного середовища вдома». Таке опитування було пов'язане ще з тим, що 23% учнів зазначили що вони приходять в школу зі зниженим настроєм. Результати опитування відображено в діаграмі (Додаток 12). На запитання «Чи вважаєте Ви, що інформація, яку дитина отримує з оточення, може бути для неї небезпечною?» 41% батьків затрудняються із відповіддю. 47% вважають інформацію небезпечною, якщо вона не відповідає віку дитини, і 12% вважає, що нова інформація допомагає дитині розвиватися.

На друге запитання «Яка інформація може нашкодити здоров'ю та розвитку дитини?» Вибір варіантів не обмежувався. Отримали такі результати:

- Та, що спонукає курити, пити алкоголь, приймати наркотики – 46%
- Про нещасні випадки, аварії, катастрофи та їх наслідки – 26%
- Про жорстокість і насилля - 11%

Із нецензурною лексикою – 10%

Будь – яка, якщо вона недозована та неконтрольована – 7%

На третє запитання «Де дитина може стикнутися з небезпечною інформацією» думки розділилися наступним чином: В Інтернеті, теле-, чи радіопередачах, рекламі – 60%, у мультфільмах і кінофільмах – 23%, у художній літературі або журналах – 10%, на виставах або під час інших масових заходів – 7% і будь – де 1%.

Четверте запитання для нас було особливо важливим, бо мали на меті відстежити як батьки контролюють процес перегляду. Результати були наступні: не контролюють цей процес – 75%, іноді – 23%, і контролюють – 2%. Робимо висновок, що досить часто діти самостійно обирають контент для перегляду, батьки не цікавляться, що саме діти беруть із отриманої інформації.

П'яте питання стосувалося часу, який витрачає дитина на користування гаджетами. Близько двох годин на день – 28%, близько години на день – 40%, близько 30 хвилин – 15%, 17% батьків не стежать за цим, і 1% батьків дали відповідь, що все залежить від ситуації. Маємо тепер вузьке місце для проведення корекційної та просвітницької роботи.

Створення безпечного і здорового освітнього середовища потребує ретельного аналізу всіх трьох компонентів безпечного середовища. На тому етапі роботи, на якому перебуває ліцей, маємо лише певний сектор дослідженим і вивченим. Залишаються ще не достатньо вивчені ситуації з насильством у сім'ях, випадки булінгу як у закладі, так і поза межами нього. Саме ці напрямки роботи стануть наступними векторами, які будуть досліджуватися та потребуватимуть змін.

ВИСНОВКИ

1. На основі аналізу теоретичних підходів до визначення безпечного освітнього середовища як педагогічної категорії, безпечне освітнє середовище – це середовище, що забезпечує безпечні умови навчання та праці, комфортну міжособистісну взаємодію, сприяє емоційному благополуччю здобувачів освіти, педагогів та батьків; відсутність будь-яких проявів насильства та наявність достатніх ресурсів для їх запобігання, дотримання прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника освітнього процесу. Основними характеристиками освітнього середовища як педагогічного феномена є: спеціальна організація специфічної педагогічної діяльності, взаємодія всіх суб'єктів освітнього процесу, інтегративність і варіативність.

Головною метою освітнього закладу є формування у дітей та дорослих компетентностей, пов'язаних із здатністю до безпечної взаємодії у освітньому процесі, а також захист дітей від насильства та зловживань з боку однолітків та дорослих (батьків, опікунів або працівників закладів освіти). В процесі реформування системи освіти, важливим кроком є побудова безпечного освітнього простору та формування готовностей розв'язувати конфлікти.

Отже, незважаючи на те, що проблеми, пов'язані зі створенням освітнього середовища, займають важливе місце в історії вітчизняної педагогічної науки, процес проектування освітнього середовища є недостатньо вивченим, а визначення його потенціалу для розвитку творчої особистості здобувача освіти та професійного самовдосконалення учителів школи практично нереалізованим через відсутність методики забезпечення цього процесу.

2. Форми та методи створення безпечного освітнього середовища полягають у використанні інструментів для підвищення функціонування ефективності контакту із працівниками закладу освіти. Також важливо відмітити такі форми, як проведення педагогічних нарад з даної проблеми, проведення психологічних, соціологічних досліджень та результати їх обговорення, складання плану дій на розбудову безпечного освітнього середовища, упровадження нових підходів до проведення уроків, які полягають у «живому» спілкуванні між учнями та учителем.

3. За результатами дослідження, у рамках побудови безпечного освітнього середовища, важливим аспектом є створення позитивної культури в закладі освіти, яка полягає у особливостях: атмосфери довіри, співпраці, здатності делегувати управління іншим членам педагогічного колективу забезпечує побудову міцного фундаменту.

Дослідження рівня задоволеності учнями шкільним життям показало проблемні місця розвитку позитивного клімату: є певна проблема у створенні

умов для розвитку здібностей учнів. І хоча в останні роки робота педколективу була спрямована на залучення школярів до розробки проєктів, участі у заходах різної спрямованості, маємо певний відсоток дітей, які взагалі не бажають проявляти себе в жодному напрямку. Часто саме цей контингент учнів стає або булерами, або жертвами. Тому подальшу роботу необхідно буде планувати із цим контингентом учнів.

Виявлена проблема безпечного та грамотного користування гаджетами та інформацією із різних джерел. Тому вбачаємо важливим включення батьків у процес комунікації зі своїми дітьми з питань безпеки інформаційного простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Навчально-методичний кабінет. URL:<http://pedkopilka.com.ua/poslovicy-i-pogovorki/poslovicy-i-pogovorki-odine.html>
2. Дитячий портал «Пустунчик». URL:<http://pustunchik.ua/ua/checkyourself/viktoriny/viktoryna-pro-ukrainu>
3. З думкою про учня: уроки, презентації, методика. URL:http://valyakodola.ucoz.ru/publ/klasnomu_kerivniku/besidi_anketi/metodika_vivchennja_zadovolenosti_uchniv_shkilnim_zhittjam_rozoble_no_docentom_a_andreevim/7-1-0-169
4. Анумо знову вирішувать. URL:<http://virchi.pp.net.ua/publ/54-1-0-9476>
5. Армстронг М. Практика управління людськими ресурсами. - 8-е изд./ Пер. с англ. под ред. С.К. Мордовина. - СПб.: Питер, 2007.- 832 с.
6. Безпечна і дружня до дитини школа в контексті реформи «НУШ» / В. Пономаренко, Т. Воронцова, О. Сакович та ін. — К. : Алатон, 2020. — 64 с.
7. Бех І.Д., Чорна К.І. Програма Українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді./ І.Д. Бех, К.І. Чорна. – К., 2014. – 47 с.
8. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : навч. посіб. Київ : Атіка, 2009. 684 с.
9. Бібік Н. М. Нова українська школа : poradnik для вчителя. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
10. Бібік Н. М. Нова українська школа : poradnik для вчителя: підручник. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.
11. Василенко Н. В. Компетентнісний підхід в освіті : реалізація теорії та практики : навч. посіб. Харків : Основа, 2017. 170 с.
12. Водолазська Т. В. Модель доброзичливого до дітей освітнього середовища [Електронний ресурс] / Т. В. Водолазська // ПостМетодика, №5 (108), 2012. – 2012. – URL: <http://poipro.pl.ua/pm/pdf-1-f-w/PM108.pdf>
13. Впровадження концепції Нової української школи в середній освіті [Електронний ресурс] // Всеосвіта. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://vseosvita.ua/library/kursova-robot-na-temu-vprovadzenna-koncepcii-novoi-ukrainskoi-skoli-v-serednij-osviti-457474.html>
14. Голік О. Б. Педагогічна майстерність: організаційно-управлінський аспект : навч. посіб. Донецьк : «Ноулідж» (донецьке відділення), 2010. 242 с.
15. Гонтаровська Н. Б. Принципи розробки проекту освітнього середовища навчального закладу як передумови розвитку

- обдарованої особистості / Н. Б. Гонтаровська // Освіта на Луганщині. — 2009. — № 2 (31). — С. 118-125
16. Закон України [Електронний ресурс] // Верховна рада України. — 2020. — Режим доступу до ресурсу: <http://ru.osvita.ua/legislation/law/2232/>.
 17. Камерон К., Куинн Р. Диагностика и изменение организационной культуры. - СПб.: Питер, 2001. - 320 с.
 18. Кириленко Н.М. Проблеми інформаційної безпеки освітнього середовища вищого навчального закладу. Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи: третя міжнар. наук.-практ. конф.: [в 2 ч.]. Ч.1. / Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України та ін.; за ред. М.М. Козяра, Н.Г. Ничкало. Львів: ЛДУ БЖД, 2012. С. 149–151.
 19. Киричок В.А. Патріотичне виховання молодших школярів у позаурочній діяльності / В.А. Киричок // Класний керівник. — 2011. — № 9-10. — С. 45.
 20. Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу в дітей дошкільного віку та школярів «Безпечний простір» : навчально-методичний посіб. - Київ : НаУКМА, ГЛІФ Медіа, 2017. - 208 с.
 21. Ладанов И.Д. Практический менеджмент. Психотехника управления и самотренировки : учебное пособие / И. Д. Ладанов. — М. : Издательство «Корпоративные стратегии». — 2004. — 496 с.
 22. Матвієнко Ю. PositiveEdCulture [Електронний ресурс] / Юлія Матвієнко // EdLab: Платформа Інноваційної освіти. — 2020. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/groups/positive.ed.culture/>.
 23. Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах: Додаток до наказу МОН України від 16.06.2015 р. № 641. Витяг // Учитель початкової школи. — 2015. - №8. — С. 8-10.
 24. НУШ: освітній простір. URL: <https://sites.google.com/site/pocatkovaskolandovgopoluk/nus-osvitnij-prostir>
 25. Освітнє середовище як чинник становлення обдарованої особистості : [монографія] / Р. О. Семенова, О. Л. Музика, Д. К. Корольов та ін.; [за ред. Р. О. Семенової]. — К.-Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. — 228 с.
 26. Портал «Педрада». <https://www.pedrada.com.ua/>
 27. Психологічні детермінанти розвитку організаційної культури: Монографія / Л.М. Карамушка, О.В. Креденцер, К.В. Терещенко [та ін.] ; за ред. Л.М. Карамушки. — К.: Педагогічна думка, 2015. — 288 с.

28. Слободчиков В. Образовательная среда: реализация целей образования в пространстве культуры // Новые ценности образования: Культурные модели школ. М., 1997.
29. Совгіра С.В., Гончаренко Г.Є. Проблеми екологічної безпеки як основи життєдіяльності особистості в освітньому середовищі. IV Всеукраїнські наукові читання пам'яті Сергія Терещука: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Миколаїв, 23-24 квітня 2015 р.) / Чорноморський державний університет імені Петра Могили; Миколаїв: ФОП Швець В.Д., 2015. С. 205–208.
30. Соотношение понятий «среда» и «пространство» в социокультурном и образовательном аспектах. URL: <http://izvestia.asu.ru/2010/2-1/peda/TheNewsOfASU-2010-2-1-peda-02.pdf>
31. Фопель К. Как научить детейсотрудничать? Психологические игры и упражнения. / Клаус Фопель. – Москва: Генезис, 2010. – 544 с.
32. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посіб. / за заг. ред. Цюман Т. П. – К. :2018. – 56 с.].
33. Чернова Н. В. Організація освітнього середовища в новій українській школі [Електронний ресурс] / Ніна Володимирівна Чернова // Всеосвіта. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://vseosvita.ua/library/kejs-metod-ak-sposib-formuvanna-zittevih-kompetentnostej-ucniv-59513.html>.
34. Чернова Н.В. Організація освітнього середовища в Новій українській школі : курсова робота : спец. 013 «Початкова освіта» / Чернова Н.В. ; Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2021. – 30. (це під номером один у роботі)
35. Шакурова М. В. Методика и технология работы социального педагога : Учеб, пособие для ВУЗов / М. В. Шкурова. - М. : Издательский центр «Академия», 2002. - 272 с.
36. Щоб у серці жила Батьківщина (до 25-ї річниці незалежності України). Методичні рекомендації для проведення Першого уроку в 2016/2017 навчальному році / укладачі: Ю.В. Міцай, С.М. Пляка, Л.А. Гайда, Н.І. Дяченко, О.П. Третяк. – Кіровоград: КЗ «КОІШПО імені Василя Сухомлинського», 2016. – 112 с.
37. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. - М.: Смысл, 2001. — 365 с.

Додаток 1.

Програма та умови участі Недогарківського ліцею Піщанської сільської ради в міжнародному проєкті PositivEdCulture у 2020 році
(<https://www.facebook.com/groups/positive.ed.culture/>).

Продовження додатку 1

Додаток 2.

Зразок історичного сканування
(результати першого етапу участі у міжнародному проєкті PositivEdCulture у 2020 році
(<https://www.facebook.com/groups/positive.ed.culture/>), метою якого було проаналізувати кожному педагогічному працівнику власні досягнення, досягнення колег та спільні досягнення закладу протягом останніх 3 років)

Додаток 3

Плакат цінностей Недогарківського ліцею (2020)

**Методика вивчення задоволеності учнів шкільним життям
розроблена О. О. Андрєєвим**

Мета: визначити ступінь задоволеності учнів шкільним життям.

Процедура проведення. Учням пропонується прочитати (прослухати) запитання й оцінити ступінь згоди з їх змістом за такою шкалою:

- 4 - цілком згодний;
- 3 - скоріше згодний;
- 2 - важко сказати;
- 1 - скоріше не згодний;
- 0 - цілком не згодний.

Твердження

1. Я йду до школи з радістю.
2. У школі в мене звичайно гарний настрій.
3. У нашому класі добрий класний керівник.
4. До наших шкільних учителів можна звернутися за порадою й допомогою у важкій життєвій ситуації.
5. У мене є улюблений учитель.
6. У класі я можу завжди вільно висловити свою думку.
7. Я вважаю, що в нашій школі створені всі умови для розвитку моїх здібностей.
8. У мене є улюблені шкільні предмети.
9. Я вважаю, що школа по-справжньому готує мене до самостійного життя.
10. На літніх канікулах я нудьгую за школою.

Обробка отриманих даних. Показником задоволеності учнів шкільним життям (У) є частка від розподілу загальної суми балів відповідей всіх учнів на загальну кількість відповідей. Якщо У більше 3, то можна констатувати високий ступінь задоволеності, якщо ж У більше 2, але менше 3 чи 2, то це відповідно свідчить про середній або низький рівень задоволеності учнів шкільним життям.

Додаток 5.

Діаграма: Результати вивчення ступеня задоволеності учнів шкільним життям 2021

**Урок – спілкування для учнів 5 класу
Ой ти, ненька - Україна, я тебе кохаю,
в світі кращої країни не шукаю**

Мета: формувати в учнів моральні пріоритети та сприяти збагаченню знань про державотворчі процеси в Україні; національну свідомість учнів; розвивати пізнавальні інтереси школярів; сприяти вихованню любові до рідної землі, отчого краю та почуття відповідальності за свій народ і його культуру.

Обладнання: запис пісні, дерево для розміщення яблук, малюнки яблук, роздруковані розрізані прислів'я та складені у конверти, картки із основними історичними датами, фото історичних подій

Хід уроку

I. Емоційна та психологічна підготовка учнів до уроку

Вступне слово учителя щодо мети та завдання уроку.

Завдання 1: «Стати п'ятикласником означає...» На паперових яблуках, які запропоновані на кожній парті учня необхідно написати, що означає саме для вас стати 5-класником та розмістити яблука на спільному дереві (паперовий макет).

II. Актуалізація опорних знань учнів.

Учитель підкреслює важливу здатність п'ятикласників – відповідальним. Почуття відповідальності та любов до рідного краю допомагали і допомагають нашому народу долати перешкоди та труднощі, які підносять доля.

Учитель пропонує взяти картки на столах, переглянувши їх, скласти невеликий коментар до того, що є на картці. (У кожної пари учнів є картки із основними історичними датами, основними засадами Конституції України, національними символами. Останнім коментується малюнок із зображенням революції Гідності.)

Учитель: Учитель робить підсумки за результатами виконаного завдання. Учитель підводить учнів до висновку, що свобода, честь, відповідальність на рівні держави досягається часто ціною життя.

Хвилина мовчання.

Завдання 2: Скласти українські прислів'я та приказки та пояснити їх значення:

Якщо народ єдиний – він не переможний.

Багато країн пройшов, а добро лише на батьківщині знайшов.

Батьківщину, як і батьків, на чужині не знайдеш.

Батьківщина краще сонця, дорожче золота.

Та земля мила, де мати народила.

Батьківщину, як і батьків, на чужині не знайдеш.

Завдання 3: Вікторина.

1. Яку назву мала козацька держава, створена за дніпровськими порогами? (*Запорізька січ*)

2. Який із найдревніших знаків є малим гербом України? (*Тризуб*)
3. Автор слів гімну України. (*П. Чубинський*)
4. Яка назва гімну України. (*Ще не вмерла Україна*)
5. Як називалась перша слов'янська держава? (*Київська Русь*)
6. Як називається основний закон України? (*Конституція*)
7. Як звали сестру Кия, Щека, Хорива? (*Либідь*)
8. Які кольори державного прапора України? (*Синій, жовтий*)
9. Назвіть найбільшу святиню українського народу в музичній символіці. (*Гімн*)
10. Назвіть велике зібрання творів Т. Шевченка. (*Кобзар*)
11. Назвіть композитора, який поклав вірші Чубинського, що стали гімном, на музику? (*Вербицький*)
12. Що означає слово «козак»? (*Вільна, незалежна людина*)

III. Підведення підсумків.

Завдання 4. Незакінчене речення

Сьогоднішній урок змусив мене замислитися...

Почуте спонукає мене...

Я мрію про...

Хочу бути...

Сьогодні я навчилася/навчився...

Для підбиття підсумків уроку можна використати творчість Ліни Костенко:

Нам треба жити кожним днем,

Не ждять омріяної дати.

Горіть сьогоднішнім вогнем,

Бо «потім» може й не настати.

Тож повірмо в себе, у свої сили, у свою щасливу зірку. І живімо так, щоб зорі, дивлячись на нас, посміхалися і плакали тільки сльозами радості...

Нехай у наших душах завжди буде світло, затишно й тепло. Давайте спробуємо так жити.

На завершення уроку пропонується разом виконати пісню та зробити класне фото

Приспів:
Перлина Україна,
На весь світ одна єдина.
Перлина Україна,
На весь світ одна єдина...
З небес святих прозоро синіх
Упала зоряна сльозина
І утворилася перлина,
Ім'я у неї - Україна!
Приспів.
Блакитне небо, жовте поле,
Україно, моя доле,
Хлібом, сіллю ти гостинна,
Ти і я - одна родина!
Приспів. (2)

Заняття із старшокласниками 9-11 «Ми –проти насильства!»

*Мій улюблений світ — без насильства,
Без жорстокості, болю і зла,
Де народом заспівана пісня
Містить тільки хороші слова...*

Мета: ознайомити учнів з проблемами та причинами насильства у шкільному середовищі, сім'ях. Вчити не замовчувати про цю проблему. Формувати в учнів почуття толерантності, поваги та співпереживання до інших.

Матеріали: заготовки міні-плакатів для роботи в групах, картинки із зображенням різних проявів насилля, стіки, відеоролик «про насилля», картинка з гарним будинком.

Хід заняття

I. Вступна частина

Мозковий штурм: Спробуйте закінчити речення, спираючись на власний досвід:

- «У людях я найбільше ціную..»,
- «У людях я не сприймаю..» (назвати 3 риси)

Рефлексія: якщо узагальнити, то що ми цінуємо у людях (робимо запис на дошці), і що нам особливо неприємно (робимо запис на дошці).

II. Основна частина

Часто те, що ми не сприймаємо в інших стає причиною насильства. Складіть асоціативний куш (створюється на дошці) до слова «насильство»

Рефлексія: поділіться своїми відчуттями, коли ви працювали. Що спонукало вас написати саме це слово?

Вправа «Види насильства»

Мета: з'ясувати, які види насильства відомі дітям, чи здатні вони ідентифікувати ситуації насильства, відпрацювати навички самостійного мислення.

Час: 15 хвилин

Обладнання: фото із ситуаціями насильства і конфліктів та опис до них.

Інструкція: учасники об'єднуються у команди. Кожна команда отримує фото із життєвими ситуаціями, є підпис до цих фото, що пояснює події. Команді необхідно ідентифікувати конфлікт/насильство і якщо насильство визначити його вид.

Презентація роботи груп.

Перегляд відеоролика

Як ви вважаєте, що може породжувати різні прояви насильства? (Вживання алкоголю, наркотиків, поганий настрій, агресія, лайливі образи, особливості характеру, сформований зразок поведінки)

Давайте переглянемо відеоролик.

Рефлексія:

- Як ви вважаєте, що було причиною насильства в сім'ї?
- Чи було вчинене насилля по відношенню до дитини? Яку поведінкову реакцію дитини ви помітили?

Вправа «Будинок»

Мета: з'ясувати родинні цінності дітей, усвідомлення власної цінності, діагностування домашнього неблагополуччя.

Час: 15 хвилин

Обладнання: олівці, ручки, малюнки будинку

Інструкція: Учасникам презентують малюнок будинку. Пропонують дати відповідь на запитання: Який цей будинок? Які характеристики людей, що мешкають у цьому будинку? Як вони діють у конфліктних ситуаціях?

Заувага: Тренеру необхідно бути обережним під час презентації дітьми своїх робіт. Потрібно завчасно знати хоча б мінімум інформації про родини дітей. Якщо дитина не бажає презентувати власну роботу, то спокійно повідомити про право її на такий вибір, але бажано у приватній бесіді чи консультації з'ясувати причини відмови.

Рефлексія: Що потрібно для позитивної атмосфери у родині? Які риси допомагають нам зберегти гармонію у стосунках?

Вправа «Два вовки»

Мета: формування здатності аналізувати ситуацію, усвідомлення власних ресурсів для конструктивної поведінки

Час: 7 хвилин

Інструкція: послушайте уважно притчу. Але вона має таємницю, яку потрібно вам розгадати – закінчити думку притчі.

Притча «Про двох вовків»

Колись один мудрець відкрив своєму внукові життєву істину.

У кожній людині відбувається боротьба, дуже схожа на боротьбу двох вовків.

Один вовк символізує зло: задрість, егоїзм, амбіційність, брехливість, жадібність. Другий вовк символізує добро: миролюбність, любов, доброту, відданість.

Онук, який перейнявся словами дідуся до глибини душі, замислився й запитав:

- А який же вовк усе ж перемагає?

Старий усміхнувся і відповів: (пауза тренера і заслуховуємо відповіді учасників)

- Завжди перемагає той вовк, якого ти годуєш!

Рефлексія: Чого дідусь дав таку відповідь? Що означає годувати вовка?

III. Рефлексія.

Інформаційне повідомлення. Пам'ятаєте на початку нашого тренінгу я говорила, що наше заняття пройде під символом синьої стрічки. Зараз настав час з'ясувати чому?

Історія походження акції «Синя стрічка»

Акція «Синя стрічка» історично виникла з весни 1989 року. Мешканка Норфолка (США) Бонні Фіней довідалася про загибель свого чотирирічного онука Майкла. Раніше хлопчик знаходився у лікарні з травмами, а потім був уміщений до прийомника на три тижні. Коли після закінчення тритижневого терміну перебування дитини, намагалися повернути рідній матері, Майкл плакав, кричав, що мама його не любить, і не хотів повертатися. Бабуся за станом здоров'я не могла піклуватися про дитину і взяти Майкла до себе, хоча розуміла, що йому не можна повертатися додому. Однак суд вирішив, що кращим місцем для дитини буде її рідний дім. Бонні Фіней більше не бачила свого онука. Незабаром її молодша онучка також потрапила до лікарні з переломом ноги в чотирьох місцях, а на руках були опіки від сигарет. І тільки після цього почалися пошуки зниклого Майкла. Виявилось, що хлопчик був убитий у будинку матері, поміщений до шухляди від інструментів, а потім утоплений у болоті три місяці тому. Те, що сталося, настільки сколихнуло Бонні Фіней, що вона вирішила присвятити своє життя боротьбі з насильством над дітьми. Під час похорону онука вона прив'язала синю стрічку до антени свого фургона, тим самим вона хотіла привернути увагу людей до цієї проблеми. Незабаром її підтримали різні агентства, ділові кола, місцеві співтовариства. Багато добровольців приєдналося до неї. Чому синій колір? Бонні Фіней пояснює це тим, що вона не може забути синці на тілі своїх онуків. Синій колір служить постійним нагадуванням про те, що необхідно боротися з насильством і захищати дітей від насилля.

- Чому синя стрічка обрана символом акції? Як я, ти ми можемо особисто протистояти явищу насильства.

III. Підбиття підсумків учнями та вчителем.

Опитувальник «Оцінка рівня організаційної культури» І. Д. Ладанова

Загальна характеристика методики:

Методика «Оцінка рівня організаційної культури» І. Д. Ладанова дає можливість проаналізувати такі показники організаційної культури, як: основні компоненти організаційної культури: «робота», «комунікації», «управління», «мотивація і мораль», що досліджуються за такими рівнями: «прекрасний», «мажорний», «помітний смуток», «спадаючий» та загальний показник розвитку організаційної культури, в якому визначаються такі рівні: «дуже високий», «високий», «середній», «має тенденцію до деградації».

У процесі аналізу такого компоненту організаційної культури, як «робота», аналізуються такі особливості діяльності організації: рівень надання новим працівникам можливості ознайомитися з новими вимогами роботи; надання можливості працювати в організації всім бажаючим; раціональність налагодження в підрозділах організації системи підвищення кваліфікації працівників, висунення на нові посади; рівень матеріально-технічного забезпечення робочих місць працівників організації; раціональність розподілу навантаження на працівників організації.

Компонент організаційної культури «комунікації» характеризує такі особливості діяльності організації: чіткість дотримання інструкції та правил поведінки всіма категоріями працівників; налагодженість системи комунікацій; використання різних форм і методів комунікацій (ділові контакти, збори, дискусії тощо); можливість отримувати нову внутрішньоорганізаційну інформацію; рівень заохочення безпосереднього звернення працівників до керівництва організації.

Компонент організаційної культури «управління» дає можливість охарактеризувати чіткість організованості роботи працівників організації; ефективність і своєчасність прийняття рішень; надання можливості працівникам організації брати участь у прийнятті управлінських рішень; рівень професійної (продуманої) оцінки діяльності працівників організації; ефективність вирішення конфліктних ситуацій; практикування делегування повноважень на нижчі ешелони управління; націленість організації на нововведення.

На основі компоненту організаційної культури «мотивація і мораль» аналізуються такі характеристики, як: система заробітною плати працівників організації; заохочення творчості й ініціативності працівників організації; підтримка й налагодження взаємин між працівниками організації; налагодженість взаємовідносин працівників та керівництва організації; заохочення проявів ініціативності працівників організації; вияв гордості працівниками за діяльність організації.

Інструкція для учасників дослідження:

При оцінці наведених нижче тверджень використовуйте десятибальну шкалу. Якщо твердження повністю збігається з вашою думкою, то поставте 10 балів, якщо не співпадає з Вашими установами – 0 балів і так далі.

Твердження	Кількість балів
1. В нашому закладі новим працівникам надається можливість ознайомитися з новими вимогами щодо роботи.	
2. Персонал організації працює за чіткими інструкціями та правилами поведінки.	
3. Наша діяльність чітко організована.	
4. Система заробітної плати в організації не викликає нарікань працівників.	
5. В організації можуть працювати всі бажаючі.	
6. В нашій організації налагоджена система комунікацій.	
7. В організації приймаються своєчасні і ефективні управлінські рішення.	
8. Творчість та ініціатива у нас заохочуються.	
9. У підрозділах організації налагоджено раціональну систему підвищення кваліфікації працівників, висунення на нові посади.	
10. В організації культивуються різні форми і методи комунікацій (ділові контакти, збори, дискусії тощо).	
11. Працівникам надається можливість брати участь у прийнятті управлінських рішень.	
12. Працівники організації підтримують хороші взаємини один з одним.	
13. Робочі місця у працівників добре облаштовані.	
14. Працівники організації мають можливість постійно отримувати нову внутрішньоорганізаційну інформацію.	
15. Здійснюється професійне (продумане) оцінювання діяльності працівників.	
16. Взаємини працівників з керівництвом гідні високої оцінки.	
17. Все, що потрібне для роботи, у нас завжди під рукою.	
18. В організації підтримується двостороння комунікація	

19. Дисциплінарні заходи в організації застосовуються як виключення.	
20. Виявляється увага до індивідуальних відмінностей та потреб працівників.	
21. Робота яку ми виконуємо дуже цікава.	
22. В організації заохочується безпосереднє звернення працівників до керівництва.	
23. Конфліктні ситуації вирішуються з урахуванням реальної ситуації.	
24. Заохочуються прояви ініціативності працівників.	
25. Трудове навантаження в організації оптимальне.	
26. В організації практикується делегування повноважень на нижчі ешелони управління.	
27. Панує кооперація і взаємоповага між працівниками.	
28. Організація постійно націлена на нововведення.	
29. Працівники гордяться своєю організацією.	
Всього	

Обробка та аналіз отриманих даних:

Підраховується середній бал за секціями:

Робота	1, 5, 9, 13, 17, 21, 25
Комунікація	2, 6, 10, 14, 18, 22
Управління	3, 7, 11, 15, 19, 23, 26, 28
Мотивація і мораль	4, 8, 12, 16, 20, 24, 27, 29

Індекс організаційної культури визначається за загальною сумою отриманих балів. Найбільша кількість балів – 290, найменша – 0. Показники свідчать про наступні рівні організаційної культури:

290 - 261	Дуже високий
260 - 175	Високий
174 - 115	Середній
Нижче 115	Має тенденцію до деградації

Вузькі місця організаційної культури визначаються за середніми величинами секцій. Показники в балах по секціях свідчать про наступні рівні організаційної культури:

10-9	Прекрасний
8-6	Мажорний
5-4	Помітний смуток
3-1	Спадаючий

Додаток 8

**Результати оцінювання рівня організаційної культури у
Недогарківському ліцеї (2020)**

Додаток 9.

**Інструменти для підвищення функціонування
ефективності контакту із працівниками закладу освіти**

Конспект засідання педагогічної ради Недогарківського ліцею

Тема: створення команди супроводу, постановка цілей участі у Міжнародному проєкті PositiveEdCulture.

Завдання: розвиток навичок командної роботи, формування робочої групи, що працюватиме над узагальненням матеріалу, підвищення рівня довіри між членами педколективу, розвиток креативності.

Хід засідання.

I. Вступна частина

Практичний психолог ознайомлює присутніх із умовами участі у проєкті, пояснює мету та завдання, пропонує дати власні визначення «Безпечне середовище», «Позитивна культура». Після висловлювань педагогів на дошці записують узагальнене поняття «Безпечне середовище», «Позитивна культура».

II. Основна частина

Вправа «Поясни художнику»

Мета: налагодження комунікації всередині колективу, демонстрування важливості інформації для результативності роботи й отримання спільного результату.

Час: 20 хвилин.

Обладнання: папір, олівці, маркери.

Перебіг вправи

Учасники об'єднуються у три команди. Кожна команда розподіляє ролі між членами, щоб були: дизайнер, посередник, а решта учасників художники. Практичний психолог показує дизайнеру вимоги до картини, дизайнер повинен їх пояснити художникам, але через посередника і у письмовій формі, не використовуючи вербальну комунікацію. Художники малюють картину відповідно до отриманого від посередника опису.

Після закінчення роботи переходять до обговорення.

Рефлексія: Чи вдалося точно відобразити картину художникам? Що було складно під час виконання роботи дизайнерам, посередникам, художникам? Які нюанси необхідно враховувати, коли перед колективом стоятимуть подібні завдання.

Практичний психолог: Отже робота у проєкті потребуватиме ефективної взаємодії та вчасного реагування на ситуації, що вимагатимуть швидкого вирішення. Але, щоб це відбувалося на високому рівні кожний член нашого колективу повинен чітко усвідомлювати свої власні сили, які допомагають працювати у колективі, фактори, що руйнують згуртованість,

фактори, які допомагають покращити психологічний клімат. Тож зараз пропоную об'єднатися у три команди і вирішити проблему.

Вправа «Будинок»

Мета: усвідомлення факторів, що впливають на ефективність роботи у команді, обмін досвідом

Час: 30 хвилин

Обладнання: маркери, олівці, ватмани.

Перебіг вправи

Інструкція: кожна команда отримує завдання намалювати будинок і оформити його за поданим зразком.

Після закінчення роботи у групах, команди презентують свої напрацювання.

Рефлексія: Що було найскладніше у цій роботі? Чому? Що Вам допомогло дійти згоди? Який висновок можна зробити із цієї вправи?

Загальний висновок до вправи: співпраця – це головна умова існування колективу та запорука створення безпечного середовища, взаємодіючи і підтримуючи одне одного, команда може досягти успіхів у діяльності.

Вправа «Тарілка з водою»

Час: 5 хвилин

Мета: згуртування команди, зняття напруги, створення позитивної атмосфери.

Обладнання: тарілки із водою за кількістю команд, шарфи, косинки, хустки.

Інструкція: кожна команда стає у коло. Учасникам можна зав'язувати очі, а можна попросити закрити на час виконання вправи. Завдання кожної

команди передати по колу тарілку із водою, якомога менше розливши води.

Практичний психолог:

Інформаційне повідомлення.

Час: 3 хвилини

Головна мета Нової української школи – створити школу, в якій буде комфортно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, а й вміння застосовувати їх у житті.

Крім того батьки, відправляючи свою дитину до школи, повинні бути впевненими, що у закладі освіти з нею нічого не трапиться, вона навчатиметься у безпечному освітньому середовищі. Ми із вами на початку нашої роботи визначили, що ми будемо розуміти під безпечним середовищем. Зверну Вашу увагу лише на те, що учитель має бути моделлю бажаної поведінки і ставлення до інших. Тому одним із важливих чинників для розвитку самовизначення і самоактуалізації дітей є забезпечення можливості здійснювати вибір у класі і, відповідно, приймати самостійні рішення, усвідомлюючи при цьому їх наслідки. Адже, розширюючи сферу питань, до вирішення яких педагоги залучають учнів, вони тим самим покращують якість навчання.

Важливим складником системи формування нового змісту освіти є чітке бачення результатів педагогічного партнерства «учень – вчитель», в основі якого відповідні цінності, зазначені в Концепції Нової української школи, що, в свою чергу, рекомендовані Європейським парламентом та Радою Європи, і містять 24 риси і чесноти, що їх визнали пріоритетними понад 50 країн світу. Це креативність, цікавість, критичне мислення, любов до навчання, мудрість, відвага, наполегливість, чесність, енергійність, любов, доброта, соціальний і емоційний інтелект, співпраця, справедливість, лідерство, вміння пробачати, скромність, розсудливість, самоконтроль, поцінування краси, вдячність, оптимізм, гумор і віра. Діти приходять із сімей, де також є певні цінності, тому у спілкуванні під час освітнього процесу учителі їх обговорюють з усіма дітьми класу і визначають спільні цінності.

Зараз я пропоную створити свою поему цінностей.

Вправа «Поема цінностей»

Мета: напрацювання навичок командної взаємодії, усвідомлення цінностей членів колективу, розвиток креативності, творчого підходу до спільної справи.

Час: 30 хвилин

Обладнання: аркуші паперу А- 4, ручки.

Перебіг вправи

Всі учасники пишуть свої ініціали в правому верхньому кутку аркуша. Кожен учасник/ця пише короткий рядок, що повинен бути пов'язаний із темою вправи. Це початок поеми. Передає свій аркуш сусіду зліва, і той дописує свій рядок, який повинен бути логічним продовженням поеми.

Стиль поеми не обмежуємо. Після того, як кожен напише по одному рядку на всіх аркушах, аркуш має дійти до господаря. Таким чином у кожного учасника з'являється власна поема. Далі поеми зачитуються і обговорюються. На обговорення можна винести поему, яка викликала найбільший відгук: зацікавленість, незгоду.

III. Рефлексія

ВПРАВА «ДІЙ!»

Мета: сформулювати плани на майбутнє з урахуванням знань, отриманих під час тренінгу

Обладнання: аркуші паперу, ручки

Час: 15 хв

Перебіг вправи

1. Пропонується кожному учаснику подумати про те, що він отримав в процесі участі у заході, і що збирається робити після завершення.
2. Пропонується учасникам розділити аркуш паперу на три стовпці з написом «Шість місяців», «Три місяці» й «завтра» та заповнити ці стовпці.
3. Учасники через 15 хвилин мають зачитати одну найважливішу річ з кожного стовпчика.

Додаток 11.

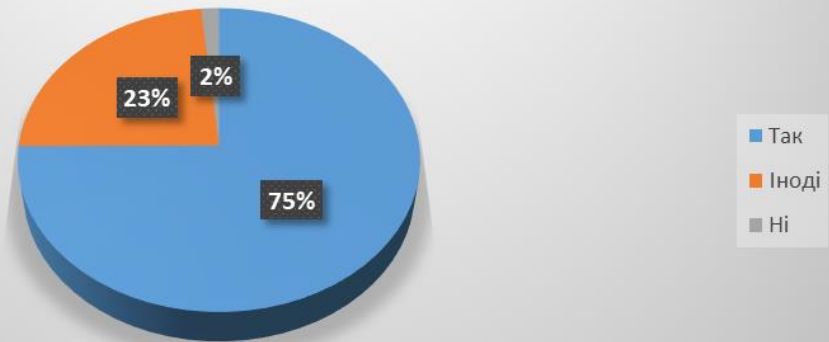
Результати замірів командної динаміки у Недогарківському ліцеї

Анкета для батьків(Портал «Педрада»)

Додаток 12

=

Чи дивиться дитина передачі, відеоролики, мультфільми, чи грає на електронних пристроях, переглядає інтернет-сторінки без нагляду дорослих?

Скільки часу дитина дивиться телевизор або переглядає сайти, грає на комп'ютері, планшеті чи інших пристроях?

